

РАДІОЕЛЕКТРОНІКА ТА РАДІОЕЛЕКТРОННЕ АПАРАТОБУДУВАННЯ

УДК 621.317.7

Ю. П. Гульчак, к. т. н., доц.

МЕТОДИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА АНАЛІЗ ПОХИБОК ВИМІРЮВАНЬ ЗМІНЮВАНИХ З ЧАСОМ ФАЗОВИХ ЗСУВІВ

Постановка задачі

В процесі вимірювання деякої сталої величини виходять з того, що в принципі його можна повторити як завгодно багато раз. При цьому середнє значення перших n вимірювань визначає математичне сподівання, а випадкову похибку — середнє квадратичне відхилення (СКВ). Методи оцінки похибки вимірювання статичних (незмінних з часом) величин базуються на класичній статистиці.

На практиці ж часто виникає проблема вимірювання параметрів, які змінюються з часом (зростають чи спадають), і закон зміни яких є наближено відомим чи прогнозованим. В цьому випадку для визначення СКВ необхідно враховувати випадкове відхилення окремого i -го вимірювання лише від дійсного на даний момент значення параметра, тобто

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^n (\varphi_i - \varphi_i^*)^2 / n}, \quad (1)$$

де φ_i^* — відоме в i -й момент часу значення деякого параметра.

Не завжди можливо спрогнозувати наперед характер зміни залежності $\varphi^*(t)$. Зокрема під час оптичних вимірювань навіть створення підземних лабораторій з масивними бетонними платформами не дозволяє гарантовано усунути вплив зовнішніх завад і у разі повторення експерименту дає різні результати. Тому в цьому випадку використати попередні статистичні дані для прогнозування характеру зміни вимірюваного параметра неможливо. Коли дійсні значення φ_i^* невідомі, але функція φ змінюється плавно без розривів і, якщо випадкові відхилення її незалежні, то можна оцінювати точність і міру розсіювання результатів відслідковуючи зміну функції $\varphi(t)$ (масив вимірних даних φ_i), та порівнюючи (ідентифікуючи) її значення з відомими функціональними залежностями.

Метою даної роботи є розробка методик ідентифікації вказаних вище функцій та оцінка похибки вимірювання параметрів, що змінюються з часом за наближено відомою чи передбачуваною аналітичною залежністю. Загальна похибка при цьому буде визначатися двома складовими: похибками засобів вимірювання та ідентифікації функціональної залежності. Як приклад такого параметра розглянутий процес вимірювання накопичення фазових зсувів у лазерних вимірювачах переміщень [1].

Приклад практичної задачі, що потребує розв'язання

В лазерних інтерферометрах вимірювання переміщень використовується той факт, що переміщенню оптичної системи на відстань ΔL в кінцевому результаті відповідає деякий приріст фазового зсуву $\Delta\varphi$.

Мікропроцесорна реалізація фазометра для вимірювання великих фазових зсувів включає власне фазометр для вимірювання кута зсуву фаз в межах $0^\circ \dots 360^\circ$ та пристрій підрахунку числа повних фазових циклів (періодів), і передбачає подальше відтворення повного фазового зсуву

$$\Phi = 2\pi N + \Delta\varphi.$$

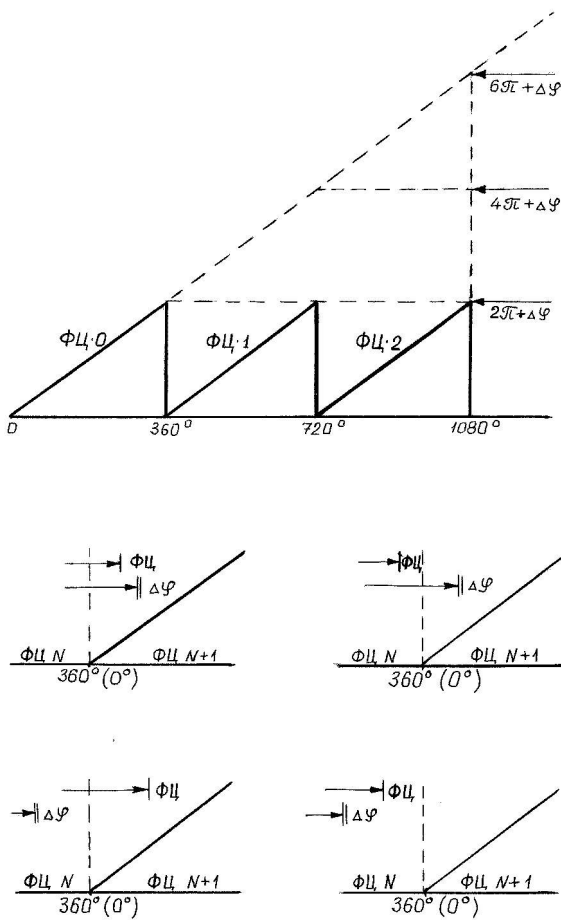

Рис. 1. Фазова характеристика та варіанти станів лічильників фазових циклів (ФЦ) і кута зсуву фаз ($\Delta\varphi$) під час переходу з одного фазового циклу в інший

Такий алгоритм має суттєвий недолік — в околі границь періоду $0, 2\pi, 4\pi, \dots$ можлива втрата одного фазового циклу (ФЦ) [2], що зумовлено скінченною точністю і роздільною здатністю вимірювання $\Delta\varphi$, а також неідентичністю каналів фазометра. Постає проблема ідентифікації вимірюваного кута зсуву фаз (КЗФ) з розрахованим за прогнозованою аналітичною залежністю φ^* від t .

Після вимірювання ФЦ та КЗФ їх необхідно проаналізувати попарно і значення числа ФЦ привести у відповідність з даними вимірювання $\Delta\varphi$ так, щоб їх покази знаходились в одному і тому ж інтервалі.

На рис. 1 зображені варіанти можливих станів лічильників кількості ФЦ і КЗФ фазометра. У випадку а) обидва результати знаходяться на півплощині ФЦ $N+1$ і загальний зсув фаз не потребує корекції. У випадку б) $\varphi > 0^\circ$, а пристрій підрахунку ФЦ під впливом деяких факторів не зафіксував перехід до ФЦ $N+1$ і ми отримуємо результат з похибкою $-1\PhiЦ$. Тому правильний результат буде $\Phi = 2\pi(N+1) + \Delta\varphi$. Для випадку в) отримуємо похибку $+1\PhiЦ$ і $\Phi = 2\pi(N-1) + \Delta\varphi$. Випадок г) корекції не потребує.

Алгоритм вимірювання накопичення фази двома незалежними пристроями накладає жорсткі вимоги на достовірність отриманих результатів так як помилка в 1ФЦ дає принципово невірний результат і тут без алгоритмів аналізу в реальному часі не обійтись.

Якщо значення $\Delta\varphi$ ми прийемо за реально вимірюваний зсув фаз, а φ^* — за визначений аналі-

тично з врахуванням наближено відомої залежності φ^* від t , то сумарна похибка буде включати похибки вимірювального каналу та представлення функційної залежності.

Корекція типу функційної залежності під час експрес-аналізу

Коли закон зміни деякого параметра відомий наближено, чи невідомий взагалі, його потрібно відновити, порівнюючи з відомими аналітичними залежностями. Найкраще наближення дають так звані адаптивні алгоритми ідентифікації. Їх використання дозволяє ставити задачу реалізації всієї апріорної і проміжної інформації про властивості об'єкта вимірювань, умови вимірювань, обмеження. Адаптивні алгоритми враховують результати допоміжних і робочих вимірювань, отримані до початку експерименту, співставляють проміжні результати з подальшою їх корекцією.

Серед адаптивних методів ідентифікації та обробки вимірювань слід відзначити методи: а) багаторазової фільтрації, б) допоміжної змінної, в) адаптивного одноразового ділення, г) ноніусний метод [3, 6, 7]. Їх загальний недолік: потреба складного математичного апарату для аналізу. Тому в практиці вимірювання змінюваних з часом параметрів доцільно використовувати спрощені часткові варіанти загальних методів, які разом з тим забезпечують прийнятні похибки. Саме різновид ноніусного метода реалізований при вимірюванні великих фазових зсувів. Під час ідентифікації та

аналізу за грубу шкалу прийнято кількість повних фазових циклів ($N \ 360^\circ$), а для точнішої, коригуючої шкали вибирається кут зсуву фаз в межах фазового циклу ($0^\circ \dots 360^\circ$).

Якщо функція зміни вимірюваного параметра, яку потрібно встановити (ідентифікувати), є неперервною (диференційованою), то її можна представити у вигляді багаточлена, розклавши в ряд Тейлора. При цьому задану точність забезпечує вибір відповідної кількості членів ряду.

Складність алгоритмів відновлення кривої за окремими відліками змушує вибирати для аналізу прості випадки і обмежуватись, наприклад, першим наближенням функції, вважаючи швидкість її зміни постійною і рівною значенню похідної, якщо $t = t_i$. При цьому отримуємо лінійну залежність φ від t . Коли ж $[\varphi^*(t)]'$ — лінійно залежить від t , а $[\varphi^*(t)]''$ — є постійною величиною, маємо квадратичну залежність і в формулі Тейлора необхідно врахувати вже друге наближення, що суттєво ускладнює аналіз. Алгоритми аналізу закону зміни функційної залежності $\varphi^*(t)$ в реальному часі автору не зустрічалися взагалі.

Крім того, щоб окремі складові сумарної похибки вимірювань можна було додавати, вони повинні бути попередньо представлені своїми середніми квадратичними відхиленнями (СКВ) σ . Для незалежних випадкових параметрів $\sigma = \sqrt{\sigma_1^2 + \sigma_2^2 + \dots + \sigma_n^2}$ [4] (для цифрових фазометрів σ_i може характеризувати, наприклад, похибку дискретизації). Це дає можливість шляхом розрахунків виділяти похибки $\sigma_i = \sqrt{\sigma^2 - \sigma_1^2 - \dots - \sigma_{i-1}^2 - \sigma_{i+1}^2 - \dots - \sigma_n^2}$, і враховувати вагу окремих складових в загальній похибці. В подальших викладках основною характеристикою будемо вважати СКВ.

Визначимо основні методи наближеної ідентифікації форми графіка функції $\Phi = \varphi(t)$, придатні для експрес-аналізу вимірювань змінюваних з часом параметрів. Нехай від вимірювання до вимірювання будемо встановлювати форму функціональної залежності за методом лінійної інтерполяції. Тоді:

а) отримана ламана буде наближатись до графіка функції тим краще, чим меншим буде час одиничного вимірювання (а це пов'язано з тактовою частотою мікропроцесора). Коли випадкове розсіювання окремих вимірювань дуже незначне, ідентифікація полягає лише в підборі простих апроксимувальних функцій, зокрема степеневих, показникових чи дробово-раціональних;

б) якщо розсіювання даних значне, для експрес-аналізу доцільно використати метод виділення контуру границь смуги розсіювання і наближену форму функційної залежності визначати за точками центральної лінії смуги розсіювання даних;

в) коли обриси контуру розсіювання результатів неможливо ідентифікувати з відомими функціями, залишається лише умовний контроль шляхом визначення похилої прямої, проведеної через центр смуги, обмеженої окремими відліками.

Аналіз точності вимірювання великих зсувів фаз

В практиці вимірювання КЗФ фазометр необхідно повірити шляхом вимірювання фазових зсувів, які змінюються з часом. Фаза в цьому випадку є монотонно зростаючою функцією і відхилення окремих значень від середнього не характеризує випадкову похибку вимірювання КЗФ [5]. Для визначення СКВ необхідно враховувати випадкове відхилення окремого вимірювання КЗФ від дійсного в даний момент.

Для визначення випадкової похибки вимірювання кута зсуву фаз з невідомим його істинним значенням оцінимо СКВ, використавши для аналізу три сусідніх результати φ_{i-1} , φ_i , φ_{i+1} (рис. 2). Обчислимо значення

$$\delta_i = \frac{\varphi_{i-1} + \varphi_{i+1}}{2} - \varphi_i,$$

або, використовуючи випадкові відхилення результатів вимірювань від дійсного значення Δ_{i-1} , Δ_i , Δ_{i+1} і врахувавши, що $\varphi_i = \varphi_i^* + \Delta_i$ отримаємо

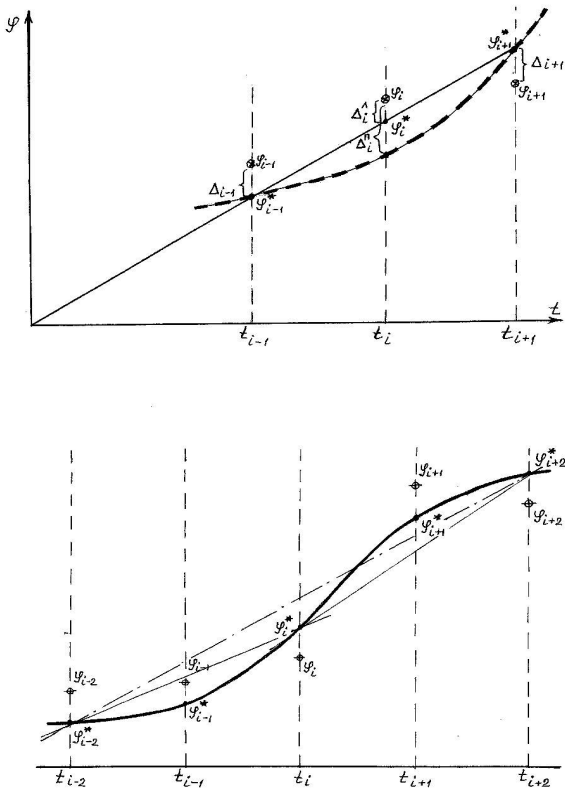

Рис.2. Оцінка похибки вимірювання великих фазових зсувів з різними законами їх зміни

$$\delta_i = \frac{(\varphi_{i-1}^* + \Delta_{i-1}) + (\varphi_{i+1}^* + \Delta_{i+1})}{2} - (\varphi_i^* + \Delta_i) = \frac{(\varphi_{i-1}^* + \varphi_{i+1}^*)}{2} - \varphi_i^* + \left(\frac{\Delta_{i-1} + \Delta_{i+1}}{2} - \Delta_i \right). \quad (2)$$

Якщо φ^* — монотонна (плавна) функція від t і вимірювання проводяться через рівні проміжки часу $\Delta\tau$ так, що $\tau_{i+1} - \tau_i = \Delta\tau = \text{const}$, то, розкладаючи її в околі τ_j в ряд, і враховуючи перше наближення отримаємо похибку

$$\begin{aligned} \frac{\varphi_{i-1}^* + \varphi_{i+1}^*}{2} - \varphi_i^* &= \delta_i^* = \\ &= \frac{1}{2} \left. \frac{d^2 \varphi_i^*}{d\tau^2} \right|_{\tau=\tau_i} (\Delta\tau)^2. \end{aligned} \quad (3)$$

Враховуючи (2) і (3)

$$\begin{aligned} \delta_i &= \frac{1}{2} \left. \frac{d^2 \varphi_i^*}{d\tau^2} \right|_{\tau=\tau_i} (\Delta\tau)^2 + \\ &+ \left(\frac{\Delta_{i-1} + \Delta_{i+1}}{2} - \Delta_i \right). \end{aligned} \quad (4)$$

Підсумувавши квадрати величини δ_i по всіх i , крім $i = 1$ і $i = n$ (оскільки для них не можна знайти δ_i) отримуємо

$$\begin{aligned} \sum_{i=2}^{n-1} \delta_i^2 &= \frac{1}{4} (\Delta\tau)^4 \sum_{i=2}^{n-1} \left(\left. \frac{d^2 \varphi_i^*}{d\tau^2} \right|_{\tau=\tau_i} \right)^2 + \frac{1}{4} \sum_{i=2}^{n-1} (\Delta_{i-1}^2 + \Delta_{i+1}^2) + \\ &+ \sum_{i=2}^{n-1} \Delta_i^2 + \frac{(\Delta\tau)^2}{2} \sum_{i=2}^{n-1} \left. \frac{d^2 \varphi_i^*}{d\tau^2} \right|_{\tau=\tau_i} (\Delta_{i-1} + \Delta_{i+1} - 2\Delta_i) - \sum_{i=2}^{n-1} \left(\Delta_{i-1}\Delta_i + \Delta_{i+1}\Delta_i - \frac{1}{2}\Delta_{i-1}\Delta_{i+1} \right). \end{aligned} \quad (5)$$

Якщо припустити, що всі випадкові відхилення Δ розподілені нормально, то добутки $\Delta_{i-1}\Delta_i$, $\Delta_{i+1}\Delta_i$ будуть випадковими величинами, які з рівною ймовірністю приймають як додатні, так і від'ємні значення. Тому

$$\sum_{i=2}^{n-1} \Delta_{i-1}\Delta_i = 0, \quad \sum_{i=2}^{n-1} \Delta_i\Delta_{i+1} = 0, \quad \sum_{i=2}^{n-1} \Delta_{i-1}\Delta_{i+1} = 0, \quad \sum_{i=2}^{n-1} \left. \frac{d^2 \varphi_i^*}{d\tau^2} \right|_{\tau=\tau_i} (\Delta_{i-1} + \Delta_{i+1} - 2\Delta_{i-1}) = 0.$$

Для достатньо великих n можна вважати, що

$$\sqrt{\frac{\sum_{i=2}^{n-1} ((\varphi_{i-1} - \varphi_{i-1}^*)^2)}{n-2}} = \sqrt{\frac{\sum_{i=2}^{n-1} \Delta_{i-1}^2}{n-2}} = \sigma, \quad \sqrt{\frac{\sum_{i=2}^{n-1} \Delta_{i+1}^2}{n-2}} = \sigma, \quad \sqrt{\frac{\sum_{i=2}^{n-1} \Delta_i^2}{n-2}} = \sigma,$$

тоді (5) перепишеться

$$\sum_{i=2}^{n-1} \delta_i^2 = \frac{2}{3} (n-2) \sigma^2 + \frac{(\Delta\tau)^4}{4} \sum_{i=2}^{n-1} \left(\left. \frac{d^2 \varphi_i^*}{d\tau^2} \right|_{\tau=\tau_i} \right)^2.$$

Якщо виконується умова

$$\frac{(\Delta\tau)^4}{4 \cdot \frac{3}{2}} \frac{\sum_{i=2}^{n-1} \left(\frac{d^2\varphi^*}{d\tau^2} \Big|_{\tau=\tau_i} \right)^2}{n-2} \ll \sigma^2, \quad (6)$$

то

$$\sum_{i=2}^{n-1} \delta_i^2 = \frac{2}{3}(n-2)\sigma^2.$$

Звідки

$$\sigma = \sqrt{\frac{2 \sum_{i=2}^{n-1} \delta_i^2}{3(n-2)}}. \quad (7)$$

Формула (7) дозволяє оцінити похибку вимірювання змінюваних з часом величин. Зі зростанням кількості вимірювань точність оцінки зростає.

Умова (7) з лінійною зміною φ^* виконується завжди. Якщо ж функцію φ^* можна апроксимувати квадратичною залежністю $\varphi^* = k\tau^2$, тоді

$$\frac{d\varphi^*}{d\tau} = 2k\tau, \quad \frac{d^2\varphi^*}{d\tau^2} = 2k = \text{const}$$

і (6) набуває вигляду

$$\frac{(\Delta\tau)^4}{3} k^2 \ll \sigma^2.$$

Іншим важливим параметром є кривизна графіка функції в точці τ_i (див. рис. 2). Відомо, що в будь-якій точці кривої, де існує і неперервна друга похідна, можна обчислити кривизну за виразом

$$l = \frac{\frac{d^2\varphi^*}{d\tau^2}}{\sqrt{\left(1 + \left(\frac{d\varphi^*}{d\tau}\right)^2\right)^3}}.$$

Якщо $\varphi^* = k\tau^2$ (функція опукла вниз), то кривизна буде

$$l = \frac{2k}{(1 + 4k^2\tau_i^2)^{\frac{3}{2}}}.$$

Якщо $\varphi^* = \sqrt{2k\tau}$ (функція опукла вверх), то

$$l = -\frac{k^2}{(2k\tau_i + k^2)^{\frac{3}{2}}}.$$

Контролюючи кривизну, ми маємо можливість фіксувати точки перегину (моменти переходу від одного виду функціональної залежності до іншого). На рис. 2 проміжку $\tau_{i-2} - \tau_i$ відповідає функція $\varphi^* \cong k\tau^2$; проміжку $\tau_i - \tau_{i+2}$ — функція $\varphi^* \cong \sqrt{2k\tau}$, τ_i — точка перегину.

Для лазерних вимірювань переміщень можна обмежитись цими двома випадками як найтипівшими. Однак для практики важливий загальніший випадок, коли вимірювану величину не можна апроксимувати лінійною або квадратичною залежністю. В цьому випадку, як впливає з рис. 2 і виразу (3), різниця дійсного і прогнозованого значень змінної Δ_j^Λ в точці τ_j буде

$$\gamma = \Delta_j^\Lambda = \frac{(\Delta\tau)^2}{2} \left. \frac{d^2\varphi^*}{d\tau^2} \right|_{\tau=\tau_j}.$$

Вона показує відхилення функції φ^* від лінійності на відрізку τ_{i-1}, τ_{i+1} , яке буде тим менше, чим ближче розміщені відліки один від одного. Значення γ повинно бути значно меншим відповідних випадкових відхилень і обмеження (6) набуває вигляду

$$\frac{(\Delta\tau)^4}{6} \left[\left(\frac{d^2\varphi^*}{d\tau^2} \right)_{\max}^2 \right] \ll \sigma^2, \quad (8)$$

де $\left[\left(\frac{d^2\varphi^*}{d\tau^2} \right)_{\max}^2 \right]$ — максимальне значення другої похідної вимірюваної величини, всередині інтервалу $\Delta\tau$.

Експериментальне підтвердження результатів

Підтвердженням отриманих алгоритмів і моделей є експериментальні дослідження двох типів фазометричних систем: лазерної системи контролю переміщень та восьмиканального ампліфазометра систем радіонавігації [8]. Як джерело вимірювальних сигналів використовувався програмований калібратор фазових зсувів, атестований в органах Держстандарту та калібратор фаз типу Ф 2-36 (Ф 1-4). Моделювались лінійна та квадратична залежності $\Delta\varphi$ від t . Частота вхідних сигналів — 600 кГц, час вимірювання $\Delta\tau = 100$ мкс. Систематична похибка вимірювального каналу $\delta_\varphi = 0,261^\circ$.

Фрагмент типової експериментальної залежності Φ від t з лінійною функцією φ^*

φ_j^* (град)	0,26	20,26	40,26	60,26	80,26	90,26
φ_j (град)	0,285	20,250	40,260	60,260	80,260	90,265
φ_j^* (град)	100,26	120,26	140,26	160,26	180,26	200,26
φ_j (град)	100,275	120,290	140,34	160,245	180,17	200,27
φ_j^* (град)	220,26	240,26	260,26	270,26	280,26	300,26
φ_j (град)	220,28	240,25	260,245	270,26	280,27	300,26
φ_j^* (град)	320,26	340,26	360,26	380,26	400,26	420,26
φ_j (град)	320,23	340,22	360,275	380,25	400,235	420,21

Значення фазового зсуву від калібратора фаз φ_0 визначали тип функційної залежності з урахуванням δ_φ — $\varphi_j^* = \varphi_0 + \delta_\varphi$. Значення СКВ σ_1 , отримане за виразом (7) порівнювалось з σ_2 , обчисленим безпосередньо за формулою (1) та σ розрахованим за виразом (за умови $\Delta\varphi = \text{const}$)

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^n (\varphi_i - \bar{\varphi})^2 / (n-1)}, \quad (9)$$

де $\bar{\varphi} = \sum_{i=1}^n \varphi_i / n$ математичне сподівання (середнє) n спостережень.

За розрахунками $\sigma = 0,0245$, $\sigma_1 = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (\varphi_i - \varphi_i^*)^2} = 0,0235$, $\sigma_2 = 0,0281$ за виразом (7).

Аналітичний вираз (7) дозволяє визначити СКВ випадкової складової похибки вимірювання кутів зсуву фаз, що змінюються з часом.

Висновки

Проаналізовані методи ідентифікації форми функційних залежностей з наближено відомими чи прогнозованими законами зміни вимірюваного параметра в системах реального часу. Встановлено, що з незначним розсіюванням даних (абсолютна похибка вимірювання накопичення фазового зсуву $\delta_{\Phi} \leq 5^\circ$) для ідентифікації достатньо набору найпростіших апроксимуючих функцій — степеневих, показникових та дробово-раціональних.

Проведена оцінка похибки вимірювання великих зсувів фаз з лінійною та квадратичною функціями зміни загальної фази в лазерних вимірювальних системах. Отримані аналітичні вирази для обчислення СКВ при вимірюваннях змінюваних з часом величин з наближено відомим законом їх зміни дають абсолютну похибку $\delta_{\sigma_2} = 0,0046^\circ$.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гульчак Ю. П., Голубев А. П., Календин В. В., Супьян В. Я., Троцишин И. В. Цифровой измеритель больших сдвигов фазы // Приборы и техника эксперимента. — 1987. — № 3. — С. 229—230.
2. Гупалов В. И. Динамические многоцикловые измерения фазового сдвига // Измерительная техника. — 1987. — № 4. — С. 41—43.
3. Wagdy M. F., Lucas M. S. P. Errors in sampled data phase measurement, IEEE Trans. of Instr. and Meas., — 1985. — Vol. 34. — № 34. — P. 507—509.
4. Новицкий П. В., Зограф И. А. Оценка погрешностей результатов измерений. — Л.: Энергоатомиздат. Ленингр. отделение, 1985. — 248 с.
5. Мейер А. А. Оценка погрешности измерений плавно изменяющихся величин // Измерительная техника. — 1984. — № 3. — С. 8—10.
6. Копейкин С. В. Адаптивные методы обработки измерений. Изд-во Саратов. ун-та, 1982. — 120 с.
7. Сильвестров А. И., Панченко О. М. Многократно адаптивные системы идентификации. — К.: Техніка, 1983. — 111 с.
8. Гульчак Ю. П. Разработка и исследование программно-аппаратных методов измерения временных параметров сигналов в устройствах фазометрических систем: Дис. ... канд. техн. наук. — В. — 1996. — 190 с.

Рекомендована кафедрою прикладної математики і обчислювальних систем

Надійшла до редакції 28.03.04
Рекомендована до опублікування 1.10.03

Гульчак Юрій Петрович – доцент кафедри захисту інформації.
Вінницький національний технічний університет